

David BORCHIN*

**MUNCA OBLIGATORIE CA DIMENSIUNE A HOLOCAUSTULUI
ÎN ROMÂNIA? STUDIU DE CAZ: BANATUL ROMÂNESC****

***Mandatory labor as a dimension of the Holocaust in Romania?
Case study on the Romanian Banat***

Abstract: *Mandatory labor was the policy implemented by the Antonescu regime by which the Jews of Romania were forced to work for the needs of the State. The harshest kind of labor was in work detachments in which Jewish men aged 20-40 were sent in groups of anywhere between 20 and 500 to do hard labor on stone quarries, forestry, and infrastructure maintenance on roads and railroads. This paper tries to make the point that in order to better understand the institution of mandatory labor that, firstly, it should be organized into two categories: forced labor, namely the work detachments, and mandatory labor in which Jews aged 18-19 and 41-50 had to do more rudimentary jobs in local factories or businesses. Secondly, even though forced labor involved the degradation and dehumanization of Jews, it was never used as a policy of mass extermination and that therefore it should not be taken as a dimension of the Holocaust in Romania. Lastly, this paper attempts to showcase the region of Banat as an example of a region in which Jews had better treatment than in other regions of Romania.*

*MA, University of Bucharest, Romania; e-mail: davidemilborchin@gmail.com.

Date submitted: July 29th 2018

Revised version submitted: October 20th 2018

Accepted: October 22nd 2018

**Scrierea acestui articol a fost posibilă mulțumită programului „Study Tour Elie Wiesel 2018”, care a oferit o bază conceptuală în abordarea subiectelor legate de Holocaust, antisemitism, discriminare și problema memoriei și m-a familiarizat cu problematica instituției muncii obligatorii la care a fost supusă populația evreiască din România. Mulțumiri deosebite prof. Sorin Langu de la Colegiul Național „Vasile Alecsandri” din Galați pentru abordarea teoretică a Holocaustului ca fenomen al istoriei mondiale, care m-a ajutat să înțeleg mai bine gravitatea tragediei fenomenului respectiv. Mulțumiri deosebite și pentru dr. Marius Cazan al Institutului Pentru Studierea Holocaustului în România - „Elie Wiesel” pentru prezentarea unui episod al muncii forțate din Dobrogea în care evreii au fost umiliți într-un mod macabru de către jandarmerie și de către soldați germani și pentru prezentarea poziției teoretice de a considera munca forțată ca un aspect al Holocaustului în România. Elie Wiesel Study Tour este un program sponsorizat de Ambasada Statelor Unite ale Americii în România și coordonat de American Councils for International Education Romania, cu sprijinul Ambasadei Statului Israel în România, al Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România și al Complexului Cultural Sportiv Studentesc Tei.

Keywords: *work detachments, Antonescu, Jews, Antisemitism, discrimination*

Introducere. Cunoscut și sub denumirea de „Shoah”, Holocaustul a fost operațiunea de ucidere în masă a evreilor din Europa, precum și a altor categorii considerate indezirabile cum ar fi romii, homosexualii, oamenii cu handicapuri fizice sau mentale, slavii etc. de către aparatul totalitar condus de *führer*-ul Germaniei naziste, Adolf Hitler. Până la finalul războiului aveau să fie ucise două treimi din evreii Europei, șase din nouă milioane din câți fuseseră înainte de război. În România, Holocaustul a avut o cu totul altă evoluție și desfășurare față de părțile Europei aflate sub controlul Germaniei naziste. Aici Holocaustul a fost pus în aplicare independent de Reich și sub ordinele lui Ion Antonescu, care a ordonat deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina în Transnistria, unde aceștia au murit în ordinul sutelor de mii. *Raportul Final al Comisiei Pentru Studiarea Holocaustului în România* estimează că numărul total al evreilor care au murit ca urmare a acțiunilor întreprinse de statul român în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial este de 280.000 – 380.000 de evrei¹.

Munca obligatorie a fost politica de întrebuițare a evreilor la diferite munci fizice și umilitoare, cele mai extenuante și înjositoare dintre acestea fiind lucrul în așa-zisele „detașamente exterioare de lucru” care, de regulă, erau grupuri de până la 500 de bărbați evrei cu vârste de 20-40 de ani puși să muncească în afara localităților în care aceștia locuiau². Dacă se sustrăgeau de la aceste munci, evreii puteau fi penalizați prin bătăi iar în cazurile cele mai severe puteau fi chiar deportați împreună cu familia în Transnistria, ceea ce însemna, practic, o sentință de moarte.

Acest articol își propune să cerceteze instituția muncilor obligatorii/forțate pentru a concluziona dacă și cum poate fi aceasta considerată o componentă a Holocaustului în România³ sau doar una a legislației antisemite. Pentru realizarea acestui obiectiv se va porni de la o scurtă introducere în fenomenul muncilor obligatorii din prima jumătate a secolului XX, iar pe urmă se vor puncta principalele aspecte ale antisemitismului românesc transpus în acțiune între 1938 și 1944, pentru a delimita într-un cadru teoretic cele două forme de acțiuni antievreiești întreprinse de statul român și anume:

I. Legislația antisemită/antievreiască, care îi clasifica pe evrei drept cetățeni de rangul doi, fără drepturi și numai cu obligații, aceștia trebuind

¹ Wiesel, Friling, Ioanid, Ionescu, et. al. 2004: 178.

² Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), fond *Prefectura județului Severin*, d. 10/1942, f. 4v.

³ A se vedea Chiovanu, „Munca forțată în Holocaustul din România”, *Sfera politică*, nr. 171/2012, p. 84: „[munca obligatorie] constituie, alături de distrugerea economică, de persecuții, umilințe, frică etc., fața mai puțin cunoscută a Holocaustului din România” *apud* Alexandru Florian, „Studiu introductiv; Munca obștească sau limbajul eufemistic al Holocaustului” în Florian, Bărbulescu, Climescu, Degeratu, 2013: 13.

să fie înlăturați din țară pentru a purifica națiunea română în sens rasial și spiritual, concept la care regimul antonescian a aderat fără nicio rețineră.

II. Holocaustul, prin care s-a urmărit epurarea evreilor din România pentru același scop rasial de „purificare” a națiunii române, de data aceasta prin crimă organizată care s-a soldat cu moartea a sute de mii de evrei români prin pogromurile din Dorohoi și Galați, Pogromul din Iași și trenurile morții, deportările în Transnistria, lagărele de concentrare din Transnistria și Masacrul de la Odessa.

Munca obligatorie/munca forțată se situează cumva între cele două dimensiuni ale acțiunii antievreiești întreprinse de statul român între 1938 și 1944, mai mult înspre latura legislației antisemite decât înspre latura Holocaustului. Totuși, nu poate fi exclus faptul că au existat oameni care au murit în timpul sau din pricina acestor munci. În acest sens, problema trebuie pusă în următorul fel: a existat intenția de ucidere a evreilor care le prestau? Ne propunem să oferim un răspuns la această întrebare prin raportarea la experiența populației evreiești din Banatul românesc și să arătăm că în această regiune instituția muncii obligatorii/forțate aparține mai curând dimensiunii legislației antisemite a acțiunilor antievreiești întreprinse de statul român între 1938 și 1944 decât dimensiunii Holocaustului.

Primele forme de munci obligatorii în Europa secolului XX apar în timpul Primului Război Mondial când Germania a obligat mai întâi prizonierii de război să lucreze în lagăre de muncă, ca mai târziu să deporteze în interiorul Germaniei zeci de mii de bărbați belgieni pentru a-i pune să lucreze în lagăre de muncă și în fabrici. Motivația acestei politici a fost, pe de o parte, suplinirea lipsei forței de muncă din Germania, iar pe de altă parte descotorosirea de „gurile inutile”, cum obișnuiau autoritățile militare germane să se refere la populația civilă pe care o aveau sub ocupație⁴. În fond, muncile obligatorii au reapărut în perioada interbelică sub forma unei soluții pe termen scurt pentru soluționarea surplusului forței de muncă, prin asemenea politici inoculându-se și simțul civic și patriotic în rândul oamenilor care întreprindeau aceste sarcini, reprimând astfel variate tensiuni sociale ce riscau să izbucnească⁵. Începând cu anul 1935, munca obligatorie va căpăta în Germania nazistă o formă ideologizată prin înființarea muncilor de tip *Reichsarbeitsdienst* (serviciul muncii obligatorii imperiale) pentru tineret, care, pe lângă obiective economice comunitare locale, îndeplineau și rolul de a inocula valorile național-socialismului în rândul tineretului german. Aceste forme de munci pentru folosul comunității sau, mai adecvat spus, *munci de folos obștesc*, vor ajunge și în România în 1934 sub forma instrucțiunilor premilitare pentru tinerii cu vârste cuprinse între 18 și 20 de ani. La mijlocul anilor '30,

⁴ Pentru deportarea belgienilor în Germania pentru a presta munci obligatorii a se vedea Hull 2005: 233-242.

⁵ Csósz, Gidó 2013: 6.

tineretul legionar se va organiza în tabere de muncă în care presta în satele românești munci voluntare pentru folos comunitar prin reconstruirea drumurilor, vopsirea caselor și renovarea bisericilor. De asemenea, această formă de muncă pentru folosul comunității va fi importată și în timpul dictaturii regale a lui Carol al II-lea sub forma Străjii Țării, o organizație de tineret creată de rege⁶.

Legislația antisemită. Pe fondul antisemitismului românesc din secolul XIX și începutul secolului XX⁷, mai ales după ascensiunea geopolitică a Germaniei naziste, încep să se ia primele măsuri antisemite din istoria României întregite prin *Ordinul 838* din 11 ianuarie 1938 de revizuire a cetățeniei evreilor din timpul guvernului Goga-Cuza⁸. Cu toate că măsura a fost de scurtă durată și a fost abrogată după demiterea guvernului și proclamarea în februarie 1938 a dictaturii regale, 120.000 de evrei români au fost temporar apatrizi⁹. În timpul dictaturii lui Carol al II-lea legislația antisemită interzicea convertirea evreilor mozaici, ce nu erau cetățeni români, la Biserica Ortodoxă Română¹⁰. Începând cu anul 1940, când situația geopolitică a țării devenea tot mai precară, jandarmii rurali au primit ordine de a realiza note informative lunare asupra stării populației, dând o atenție specială stării de spirit a minorităților naționale (maghiari, bulgari, ucraineni, germani, ruși, turci, evrei, iugoslavi, polonezi, alte etnii și cetățeni străini)¹¹, chiar și pretorii de plasă trebuiau să întocmească note informative despre starea populației. În cazul județului Timiș-Torontal notele informative realizate de pretori legate de starea de spirit a populației evreiești sunt abundente în limbaj și în atitudini antisemite¹².

Ultimul guvern al regimului lui Carol al II-lea, guvernul Gigurtu, a introdus prima legislație cu adevărat antisemită din România în speranța deșartă de a apropia țara de puterile Axei pentru a i se garanta integritatea teritorială. Populația evreiască din România a fost împărțită în trei grupuri. Ce este interesant este felul în care statul îi privea pe evrei ca pe un grup omogen și dorea eterogenizarea lor, dar nu printr-o diferențiere pe criterii

⁶ *Ibidem*: 6-7.

⁷ Ornea 2015: 305-314 și Neumann 1996: 161-210.

⁸ SJTAN, fond *Prefectura Județului Timiș Torontal*, dosar 33/1938, f. 4; SJTAN, fond *Prefectura Județului Severin*, dosar 7/1938, f. 1.

⁹ Hilberg 1997: 670.

¹⁰ SJTAN, fond *Prefectura Județului Severin*, dosar 209/1938, f. 1.

¹¹ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar 11/1940, f. 32.

¹² SJTAN, fond *Prefectura Județului Timiș-Torontal*, dosar 7/1940, f. 49: Pretorul plășii Recaș trimite prefectului într-o notă informativă confidențială: „Tendința ce se observă la acest neam este identică cu formula «Ubi bene, ibi Patria». Se constată la ei acum afinități mai mult pentru unguri și chiar pentru germani, și foarte puțin pentru români și Statul Român. Hitlerismul sau alt regim nu este periculos pentru evrei decât în cazul când nu ar fi lăsați să se îmbogățească prea mult și fără nici un sacrificiu. Existența multor evrei la sate este un pericol pentru sătenii cu care vin în contact. Deaceia (sic!) soluția cea mai ideală ar fi eliminarea lor pe cât posibil din mijlocul sătenilor. În ce privește pe funcționarii evrei, nu se deosebesc cu nimic de negustorii evrei și ar fi și aici de aplicat aceiași (sic!) soluție”.

religioase, culturale sau regionale (diferențe simțitoare care, de altfel, au existat!), ci printr-o diferențiere pe criteriul anului, lunii și zilei în care aceștia și-au dobândit cetățenia română:

- Evreii de categoria I - care au dobândit cetățenia română după 30 decembrie 1918, ceea ce însemna toți evreii din teritoriile alipite României după Marea Unire, precum și evreii din Vechiul Regat care și-au dobândit cetățenia română abia după promulgarea Constituției din 1923, care a dat cetățenie tuturor locuitorilor din interiorul granițelor țării, indiferent de etnie sau religie.

- Evreii de categoria a II-a - care au dobândit cetățenia română înainte de 30 decembrie 1918, adică cei care au reușit să își dobândească cetățenia română pe cale legală, cel mai adesea prin dovada actelor de vitejie în războaiele României (Războiul de Independență din 1877-1878, Al Doilea Război Balcanic din 1913 și Războiul de Întregire Națională din 1916-1919) și urmașii acestora.

- Evreii de categoria a III-a - care nu se încadrau nici în categoria I, nici în categoria a II-a, în principiu evreii care au imigrat în România din alte țări¹³.

Pe fondul crizei politice și sociale ce s-a creat în urma amputărilor teritoriale prin care România a trecut între iunie și august 1940, regele Carol al II-lea l-a numit pe Ion Antonescu, care avea sprijinul lui Horia Sima, Iuliu Maniu și C. I. C. Brătianu, președinte al Consiliului de Miniștri în 4 septembrie 1940 și l-a însărcinat cu formarea unui nou guvern¹⁴. Acesta, după ce a reușit să obțină concesiile de la rege prin care să ajungă investit cu „puteri depline pentru conducerea statului român”, i-a cerut suveranului său să abdice. În dimineața zilei de 6 septembrie 1940 Carol al II-lea a abdicat în favoarea fiului său Mihai I, care a semnat un nou decret pentru investirea generalului Ion Antonescu cu puteri depline în stat¹⁵, regele păstrând însă dreptul de a numi și revoca președintele Consiliului de Miniștri, ceea ce i-a conferit baza juridică de care va avea nevoie pentru a-l putea demite pe Antonescu în 23 august 1944¹⁶.

În 14 septembrie Antonescu a format un guvern de coaliție cu Mișcarea Arhanghelului Mihail, condus acum de Horia Sima, cu fruntași legionari în majoritatea ministerelor și în toate prefecturile din țară (cu excepția uneia) fiind membri legionari. Doar la Ministerul Apărării Naționale nu au fost aduși legionari, portofoliile acestuia fiind umplute de ofițeri de carieră, iar portofoliile ministerelor economice ocupate de specialiști apolitici¹⁷.

Legislația antisemită a regimului național-legionar a venit ca o continuare a legislației antievreiești din perioada guvernului Gigurtu, mai

¹³ Ioanid 1997: 28.

¹⁴ Șperlea 2008: 63-64.

¹⁵ *Ibidem*: 65-67.

¹⁶ Hitchins 2013: 526.

¹⁷ *Ibidem*: 527-528.

ales Decretul-Lege nr. 2650 din 9 august 1940, doar că acum ea a avut un caracter mai pronunțat, scopul fiind acela de a duce la bun sfârșit politica de românizare prin care se dorea eliminarea evreilor pe plan economic și cultural și umplerea golului rezultat cu elemente mărginașe românești, cum erau de pildă refugiații veniți din teritoriile cedate. Aceasta a început prin a pune în aplicare și a permanentiza concedierea evreilor din profesiile liberale. Unde mai înainte evreii fuseseră împărțiți în trei categorii, una mai defavorizată ca alta, acum decretele-legi cu caracter antievreiesc erau aplicate la „toți aceia având ambii părinți evrei sau numai unul, fără distincție dacă ei sau părinții lor sunt sau nu botezați în altă religie decât cea mozaică, dacă sunt sau nu cetățeni români sau dacă domiciliază sau nu în cuprinsul țării”¹⁸. Astfel, s-a trecut la concedierea evreilor din avocatură¹⁹, din farmacii²⁰, iar cei ce lucrau ca actori sau muzicanți își mai puteau exercisa aceste profesii doar în localuri evreiești, în echipe evreiești²¹, fără colegi creștini²². La fel a fost și în domeniul educației, de-acum înainte elevii evrei puteau studia - iar profesorii evrei puteau preda - numai în școlile evreiești²³.

În 5 octombrie se dă un decret-lege de trecere a proprietăților rurale evreiești, atât imobilele (locuințe, întreprinderi, mori etc.) cât și terenurile agricole, în patrimoniul statului. Aici, la fel ca și înainte, se dorea acapararea economiei evreiești de către elementele etnice românești, cu precădere de către refugiații veniți din teritoriile cedate²⁴.

Legislația antisemită a regimului antonescian a venit ca o continuare a politicii de românizare începută în timpul regimului național-legionar, doar că mai accentuat, nemaexistând acum doar comisari de românizare ci înființându-se chiar o instituție care să se ocupe de acest obiectiv: Centrul Național de Românizare, abreviat C.N.R. În această etapă de românizare s-a trecut la exproprierea proprietăților urbane evreiești²⁵. Altă măsură anti-evreiască, specifică regimului antonescian de după rebeliunea legionară din ianuarie 1941, a fost aceea de ridicare a radiourilor evreilor²⁶ pentru a le tăia accesul la știri străine, pe de o parte, dar și pentru a redistribui radiourile ridicate către instituții nevoiașe, pe de altă parte.

¹⁸ *Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust* (Colecție de documente editată de Jean Ancel), vol. 1, p. 52, *apud* Ioanid 1997: 30.

¹⁹ SJTAN, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 18/1941, ff. 8-9.

²⁰ Schatteles 2013: 355.

²¹ SJTAN, fond *Prefectura județului Severin*, dosar 32/1940, f. 48: „(...) în localurile ai căror patroni sau antreprenori sunt evrei, nu pot să fie angajați artiști sau muzicanți creștini. Localurile evreiești pot angaja numai artiști și muzicanți evrei, pentru care se vor da autorizații speciale”.

²² *Ibidem*, f. 58: „Sub nici un motiv muzicanții creștini nu au dreptul să se producă la localuri evreiești și nici muzicanții evrei la localurile ținute de creștini”.

²³ Schatteles 2013: 359.

²⁴ *Ibidem*: 356-359.

²⁵ *Ibidem*: 362.

²⁶ SJTAN, fond *Prefectura județului timiș-Torontal*, dosar 19/1941, f. 6.

Holocaustul. Holocaustul din România a fost uciderea sistematică în masă a populației evreiești din interiorul granițelor țării, care a avut loc între 1940 și 1943. În primele sale faze a luat forma unor pogromuri, cum au fost cele din Dorohoi și Galați din iulie 1940, comise de unități ale Armatei Române care se retrăgeau din Basarabia și Bucovina și care au dat vina pe evrei pentru umilințele suferite de Armata Română²⁷, și Pogromul din București din ianuarie 1941²⁸. Mai apoi Holocaustul a început să se desfășoare sub forma unor acțiuni planificate din timp cu acordul, dacă nu chiar din ordinul autorităților centrale, în principal Ion Antonescu, cu intenția de a extermina populația evreiască din România. Un lucru foarte important când se vorbește despre Holocaustul în România este că acesta a avut loc în întinderea teritorială a României din iarna anului 1941, așadar într-o Românie în care erau cuprinse și regiunile Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria cu tot cu Odessa, dar nu și Transilvania de Nord, care a fost cedată Ungariei prin Dictatul de la Viena din 1940.

Pogromul din Iași a avut loc după intrarea României în război alături de Germania nazistă contra Uniunii Sovietice, mai exact între 27 și 29 iunie 1941. În acest pogrom au murit în jur de 14.850 de evrei din populația de peste 40.000 de evrei a Iașului. Aceștia au fost puși în vagoane de marfă și duși aleatoriu prin țară. Înghesuiala și sufocarea care se producea în acele vagoane a dus la moartea multora, fenomenul purtând denumirea de „trenurile morții”²⁹.

Dar fără îndoială punctul central al Holocaustului în România a fost Transnistria, regiunea cuprinsă între râurile Nistru și Bug unde au fost deportați în jur de 210.000 și 150.000 de evrei³⁰ din Basarabia și Bucovina, atât de Nord cât și de Sud³¹. Au mai fost deportați și 25.000 de rromi, dintre care în jur de 11.000 au murit, și circa 2.000 de inochentiști, cei din

²⁷ Wiesel, Friling, Ioanid, Ionescu, et. al. 2004: 52, 82-84.

²⁸ Pogromul din București (21-23 ianuarie 1941) a dus la moartea a 117 evrei, sute de evrei răniți și mii de imobile evreiești devastate ca urmare a violențelor întreprinse de către legionari în timpul puciului lor eșuat din aceleași zile. Evreii au fost răpiți, torturați și împușcați, cele mai multe execuții având loc în pădurea din Jilava unde legionarii îi împușcau pe evrei, iar sătenii furau hainele de pe morți și lăsau cadavrele goale în zăpadă. A se vedea Simion 1976: 252-253.

²⁹ Wiesel, Friling, Ioanid, Ionescu, et. al. 2004: 118-124.

³⁰ Radu Ioanid, *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu 1940-1944*, pp. 263-330; Jean Ancel, *Transnistria*, volumele I-II, *passim*; *Idem*, *Contribuții la Istoria României. Problema evreiască 1933-1944*, volumul II, partea întâi, pp. 77-172; *apud* Trașcă 2010: 27.

³¹ Acest fapt trebuie evidențiat întrucât motivația folosită de Ion Antonescu în deportarea evreilor sau „iudeo-bolșevicilor”, după cum el le spunea, în Transnistria a fost pentru a scăpa de elementele periculoase și ostile statului român care au asistat la umilirea Armatei Române în timpul retragerii din iunie 1940 din Basarabia și Bucovina de Nord, însă evreii din Bucovina de Sud nu au avut nicio legătură cu acel eveniment ale cărui proporții au fost exagerate de către propaganda antonesciană. Wiesel, Friling, Ioanid, Ionescu, et. al. 2004: 136.

urmă pe motiv că refuzau să lupte pe front³². Trebuie menționat faptul că înainte de deportările în Transnistria au avut loc operațiuni de epurare a evreilor de către unitățile de SS Einsatzgruppe D în colaborare cu Armata Română, care, conform lui Radu Ioanid, au dus la moartea a 23.513 de evrei³³. În județul Golta din Transnistria s-a constituit ceea ce a purtat printre evrei denumirea de „Regatul Morții”. Golta a fost județul în care au murit cei mai mulți dintre deportați, aceasta din mai multe cauze: epidemii de tifos exantematic, execuții în masă comise de jandarmeria română în colaborare cu poliția locală ucraineană, temperaturi de -40 de grade Celsius, marșuri forțate și condiții inumane în lagărele de concentrare (care au fost mai curând improvizații decât orice altceva, în cele mai bune cazuri deportații se puteau adăposti în cocine de porci). Dintre lagărele de concentrare din Transnistria, cele mai importante au fost Bogdanovca, Domanevca și Acmețca, toate ieșind în evidență prin numărul de morți, pe de o parte, și prin rata infimă de supraviețuitori, pe de cealaltă parte³⁴. La Bogdanovca de pildă au supraviețuit doar 3 oameni, dintre care unul, Haim Cogan, a reușit să depună mărturie în instanță la judecarea prefectului de Golta, Modest Isopescu, și să relateze acțiunile întreprinse de acesta în județul său, demontând apărarea prin care acesta pleda că ar fi ajutat evrei să supraviețuiască³⁵.

Masacrul de la Odessa constituie probabil momentul cel mai rușinos al Armatei Române când, ca represalii pentru detonarea unei bombe în sediul comandamentului român din oraș în urma căruia pierderile s-au ridicat la 135 de militari români și germani (79 au murit, 43 au fost răniți și 13 au fost dați dispăruți)³⁶, Ion Antonescu a dat ordin ca pentru fiecare soldat român care a murit să fie executați 100 de „comuniști” (adică evrei) și pentru fiecare ofițer care a murit să fie executați 200 de comuniști. În decursul masacrului, Armata Română a omorât între 25.000 și 40.000 și a deportat 35.000 de evrei³⁷.

După examinarea celor două fațete ale acțiunii antievreiești întreprinse de statul român, adică legislația antievreiască, pe de o parte, și Holocaustul, pe de cealaltă parte, ne întrebăm unde anume se plasează munca obligatorie/forțată? Care sunt argumentele pentru a considera că muncile la care au fost supuși evreii constituie o dimensiune a Holocaustului în România?

Munca obligatorie, de fapt munca de folos obștesc, a fost introdusă în România pentru prima oară în 3 august 1940 prin Ordinul Ministerului

³² Deletant 2008: 202.

³³ Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*; Ivan R. Dee, *United States Holocaust Memorial Museum*, Chicago, 2000, p. 148, *apud* Deletant 2008: 140, n. 2.

³⁴ Ansel 1998: 92-249.

³⁵ *Ibidem*: 249, n. 214.

³⁶ Trașcă 2010: 32.

³⁷ *Ibidem*: 31-40.

Muncii nr. 1425 care stabilea crearea a câte cel puțin două tabere de muncă pe teritoriul fiecărui județ la care să ia parte premilitarii. În fiecare tabără trebuiau să fie 50-60 de tineri care să ia parte la muncile agricole prin care se asigura strângerea recoltei de toamnă. De abia la sfârșitul anului 1940 apar câteva specificații legate de obligațiile populației evreiești în Decretul-Lege 3984, care prevedea că evreii aveau obligația de a presta munci de folos obștesc în orașele de reședință sau în detașamente exterioare de muncă³⁸, motivul invocat fiind acela că evreii nu mai puteau servi în armată. Astfel, obligațiile lor militare se transformau în obligații fiscale și obligații de prestare a muncii de folos obștesc³⁹. Dar până atunci munca de folos obștesc nu a avut nicio conotație discriminatorie și numai începând cu anul 1942 s-a făcut diferențierea între munca de folos obștesc, care era desfășurată de creștini, și munca obligatorie, care era prestată de către evrei⁴⁰. Marele Stat Major a emis un document secret intitulat Instrucțiuni generale Nr. 55.500 din 27 iunie 1942 privitoare la munca obligatorie a evreilor⁴¹, care prefigura cadrul juridic și normativ al muncii obligatorii a bărbaților evrei: Marele Stat Major avea obligația „de a organiza, supraveghea și controla munca obligatorie executată de evrei”. Evreii, în cazul de față erau împărțiți în trei grupe:

„1. Evreii de la 20–40 ani inclusiv, care vor fi folosiți în deosebi, la detașamentele de lucru, în afara localității din care fac parte.

2. Evreii în vârstă de 18 și 19 ani, precum și cei dela 41–50 de ani împliniți, care vor fi folosiți individual sau în grup în interesul armatei, instituțiilor de Stat, (județ, comună) sau la întreprinderi particulare care lucrează în folosul armatei și economiei naționale și numai pe timpul cât se efectuează contractele. Acești evrei vor fi folosiți, în principiu, în raza localității căreia îi aparțin, sau în apropiere.

3. Meseriașii evrei (18–50) ani, vor fi întrebuințați, acolo, unde nevoile vor cere”⁴².

Dintre cele trei categorii fără îndoială că cea care primea sarcinile cele mai grele și cele mai înjositoare era cea dintâi, aceea a evreilor din detașamentele de muncă exterioară și, în intervalul mai-iunie 1942, 20.000 de evrei au fost organizați în asemenea detașamente⁴³. Un episod grăitor pentru cruzimea autorităților față de muncitorii evrei și dezumanizarea la care au fost supuși aceștia a avut loc în Dobrogea când jandarmii rurali împreună cu câțiva soldați germani au luat un asemenea detașament și i-au obligat pe evrei să sape gropi, doar ca aceștia să stea după aceea în gropile respective, în picioare, ghemuiți și culcați, pentru amuzamentul

³⁸ Ioanid 1997: 36.

³⁹ Csósz, Gidó 2010: 10.

⁴⁰ *Ibidem*: 7.

⁴¹ SJTAN, fond *Prefectura Județului Severin*, dosar 10/1942, f. 1.

⁴² *Ibidem*, f. 2.

⁴³ Trașcă 2010: 46.

jandarmilor și soldaților germani care mimau că îi împușcă, în timp ce li se făceau poze⁴⁴.

Categoriile care au fost exceptate de la aceste munci au fost cetățenii străini, slujitorii cultului mozaic, invalizii de război și cei declarați inapți de muncă de către comisiile medicale⁴⁵. Corupția funcționarilor, care erau „din ce în ce mai ahtiați după bani”, a permis unui număr însemnat de evrei să achiziționeze scutiri, numărul crescând constant de la un an la altul, inițial de la 20.036 în 1942, la 25.895 în 1943, pentru ca în 1944 să fie de 40.000⁴⁶. De asemenea, evreicele de 18-40 de ani trebuiau să presteze munci obligatorii în grup ca spălătorese, croitorese sau secretare în localitățile în care domiciliau⁴⁷. Ca o ultimă notă despre nivelul corupției administrației românești din acea perioadă se cuvine a se menționa că, deși Marele Stat Major se ocupa de organizarea muncilor obligatorii/forțate, iar Centrul Național de Românizare avea sarcina de a îndepărta și înlocui, în timp, funcțiile deținute de către evrei cu etnici români, se pare că Subsecretariatul de Stat a trebuit să dea o notă către prefecturi cerându-le acestora să nu mai permită ca în birourile CNR să figureze personal evreiesc⁴⁸.

Două întrebări cruciale apar în legătură cu aceste munci la care au fost supuși evreii din România: 1. Nu cumva acestea sunt mai degrabă munci forțate decât munci obligatorii? 2. A existat vreo diferență regională în punerea în aplicare a măsurilor cu caracter antievreiesc?

Termenul de „muncă obligatorie” este peiorativ la adresa evreilor care erau supuși la aceste sarcini, cu atât mai mult pentru cei duși în detașamente exterioare de muncă. Mai mult, dacă nu lucrau în condițiile insalubre și umilitoare în care erau puși riscau să fie deportați în Transnistria, pentru ei înființându-se lagărul Silvina⁴⁹. Sub ordinul Marelui Stat Major, în jur de 350 de evrei din Vechiul Regat și Transilvania de Sud au fost deportați în Transnistria pentru întâzieri de la muncile obligatorii/forțate⁵⁰. Însă, de cealaltă parte, nu poate fi ignorat faptul că au existat și condiții acceptabile de lucru pentru unii evrei, în special pentru

⁴⁴ Informația a fost înregistrată în cadrul turului de studiu Elie Wiesel 2018, la un seminar ținut de Marius Cazan al Institutului Pentru Studierea Holocaustului din România, în data de 15.07.2018.

⁴⁵ SJTAN, fond Prefectura Județului Severin, dosar 10/1942, f. 2v.

⁴⁶ Trașcă 2010: 50 și Jaacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului (1940–1944)*. Editura Hasefer, București, 2004, p. 96, *apud*. Csósz, Gidó 2010: 13.

⁴⁷ SJTAN, fond Prefectura Județului Severin, dosar 10/1942, f. 7v.

⁴⁸ SJTAN, fond Prefectura Județului Severin, dosar 23/1941, f. 79: „Domnule Prefect, Constatându-se că în unele birouri ale Administrației Generale a bunurilor expropriate dela evrei (C.N.R.), figurează printre personalul chemat să presteze munca de folos obștesc foarte mulți evrei, vă rugăm (să ordonați) ca toți să fie înlocuiți, nefiind admisibil ca tocmai la o instituție de românizare să figureze personal evreesc”.

⁴⁹ Csósz, Gidó 2010: 14.

⁵⁰ Jaacov Geller, *op. cit.*, p. 93 *apud* Csósz, Gidó 2010: 13.

cei de 18-19 și 41-50 de ani, precum și pentru meseriașii, care, au reușit să supraviețuiască cu bine cataclismului celui de-Al Doilea Război Mondial în ciuda identității lor evreiești. De asemenea, termenul de „muncă obligatorie” duce cumva la ideea că este vorba de munca ce trebuia efectuată de evreii care, scutiți fiind de serviciul militar – ignorându-se voit faptul că ei nu puteau servi în forțele armate, cu toate că au existat cazuri de evrei militari de carieră, care, cu toată legislația antisemită prin care treceau, tot își doreau să se înroleze⁵¹ – ar fi trebuit măcar să presteze munci fizice acolo unde era o lipsă de forță de muncă, pentru a nu sta degeaba în timp ce soldații români își jertfeau viața pentru țară⁵². De aceea, mai adecvat ar fi utilizarea termenului de „muncă obligatorie” pentru a desemna muncile prestate de evreii meseriași, femeii și cei cu vârste cuprinse între 18-19 și 41-50 de ani și cel de „muncă forțată” pentru a desemna detașamentele exterioare de muncă ale evreilor.

Se cuvine a se puncta importanța abordării acestui subiect într-un cadru geografic întrucât a existat o diferență vastă în modul în care evreii au fost tratați de la o regiune la alta. Spre exemplu, fenomenul deportării a cărui finalitate a fost exterminarea fizică a evreilor a avut loc în Basarabia, Bucovina și Transnistria, însă nu și în Banat, Crișana de Sud și Transilvania de Sud; cu toate că a existat un plan de a deporta populația evreiască către Reich-ul german, acest plan nu a mai fost pus în aplicare⁵³. Pe lângă diferența regională, se mai poate specula și asupra unei diferențe la nivel județean, subiect pe care încă nu s-a întreprins suficientă cercetare pentru a contrasta diferențele aplicării legislației antisemite de la un județ la altul.

⁵¹ Este vorba de Ernest Fischer care, conform unui raport din cadrul Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal, a înaintat o cerere către Ion Antonescu cerând să fie încadrat ca evreu de categoria a II-a (cu toate că această categorisire a existat doar în timpul guvernului Gîgurtu, fiind abandonată după căderea guvernului, iar legislația antisemită în vigoare la acel moment îi țintea pe toți cei cu „sânge evreiesc”, fiind destul să ai doar un părinte evreu pentru a fi considerat evreu) pentru a se putea înrola în armată în gradul de locotenent și a pleca la război. SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal – Sectoare și Secții*, dosar 23/1942, f. 20: „Evreul Fisher Ernest, a înaintat o cerere Dlui Maresal pt. a se înrola în armată, pe bază că numitul a fost ofițer în armată cu grad de Locot. și a fost decorat în războiul trecut. Cerând totodată a i-se recunoaște dreptul de a trece în categoria a II de evrei; pe baza celor de mai sus, fapt pentru care în adevăr sa exprimat ca în curând după aprobare se va înrola în armată și va pleca pe front”.

⁵² Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (în continuare SJAAN), fond *Prefectura Județului Arad – Acte Administrative*, dosar 185/1943, f. 26: „Populația este foarte indignată de purtarea acestor evrei și comentează faptul că în timp ce copiii, frați, nepoți și soți mor pentru onoarea patriei, evreii sunt protejați și trăesc cum le place, ademenind și femeile care fiind sărace sunt lipsite de banul acestora”.

⁵³ A existat un plan de a deporta evreii din aceste regiuni, concentrați în orașele Timișoara, Arad și Turda, dar acest plan nu a mai fost pus în aplicare din mai multe considerente. Pentru a nu intra în prea multe detalii se cuvine a se spune succint că motivele principale pentru care evreii nu au mai fost deportați au fost opoziția elitei politice românești, slăbirea relațiilor româno-germane, mai ales după eșecul de la Stalingrad, precum și subrezirea independenței României care ar fi fost cauzată de deportarea evreilor români în Reich. A se vedea Neumann 2016: 193-196.

Încă mai rămâne de văzut care ar fi aceste diferențe în privința acțiunilor antisemite din România între 1938 și 1944.

În fine, cât privește munca obligatorie și munca forțată pe care evreii din Banat au fost obligați să le presteze, se conturează un tablou pe cât de sumbru, pe atât de frumos.

În Timișoara, munca obligatorie la care au fost supuși evreii între 1940 și 1942 a fost mai mult de ordin comunitar și era constituită din activități precum curățarea străzilor, dezăpezire, construire de fortificații și amenajări de căi ferate. Spiritul de solidaritate dintre evreii timișoreni a ieșit în evidență prin felul în care chiar și cei care beneficiau de scutiri, printre care și președintele comunității din Timișoara, dr. Samuel Ligeti, au luat parte la operațiunile de dezăpezire împreună cu coreligionarii lor. Nu era neobișnuit ca în timpul acestor munci de dezăpezire evreii să primească sendvișuri și ceaiuri de la timișoreni creștini, care le ofereau acest mic ajutor în spirit de solidaritate spre dezaprobarea germanilor îmbrăcați în uniforme hitleriste care umblau pe străzile Timișoarei în acea perioadă⁵⁴. Conform lui Tiberiu Schatteles, munca forțată a început la Timișoara în 1 august 1941, cu aproape un an înainte ca aceasta să fie legiferată și pusă în aplicare la nivel național. Atunci, evreii au fost înștiințați în timpul nopții că toți bărbații cu vârste cuprinse între 20 și 50 de ani trebuiau să se adune în stadionul Arena Electrica pentru a fi repartizați în diferite detașamente de muncă la 39 de puncte diferite pentru construirea de căi ferate. Numărul bărbaților evrei din Timișoara mobilizați pentru muncă forțată a fost de 2.650⁵⁵.

Cât despre cum a fost munca obligatorie, adică munca prestată de „evreii în vârstă de 18 și 19 ani, precum și cei dela 41–50 de ani impliniți, care vor fi folosiți individual sau în grup în interesul armatei, instituțiilor de Stat (județ, comună) sau la întreprinderi particulare care lucrează în folosul armatei și economiei naționale”⁵⁶, Tomi Laszlo oferă un tablou al vremurilor respective, când el presta munca obligatorie pentru prefectură la vârsta de 18-19 ani:

„1943-1944 au fost anii detașamentului de muncă, muncă grea, muncă de hamal, de zidar... În iarnă am lucrat în calitate de fochist la centrala de încălzire a prefecturii, unde aduceam cărbune din curte și scoteam zgura din cazan. Îți dai seama ce muncă era, dar am făcut-o bucuros, că am rămas acasă, chiar dacă trebuia să mă scol dimineața la patru, ca la ora cinci să aprind focul. Situația, între timp, s-a tot înrăutățit; dar lucrul de care ne-a fost cel mai mult teamă, deportarea, nu s-a produs. Nu mai aveam radio, unii dintre noi nu mai aveau nici telefon, mergeam la vecinii creștini să ascultăm Radio Londra sau Radio Moscova (...) Cea mai mare parte a românilor au fost binevoitori. Nu toți, dar mare parte. Acest lucru s-a simțit și în detașamentul de

⁵⁴ Schatteles 2013: 369.

⁵⁵ *Ibidem*: 370.

⁵⁶ SJTAN, fond Prefectura Județului Severin, dosar 10/1942, f. 2.

lucru, unde o parte din personalul de supraveghere s-a purtat omeneste cu noi. Mai cu seamă spre sfârșit, din vara lui '44, când noi lucram la construcția de buncăre, în Timișoara, relația a devenit bună. În așa măsură încât, în iulie '44, soldații români ne spuneau: «Prefaceți-vă că munciți. Noi vă păzim și o să vă anunțăm când vine cineva să vă vadă; n-o să fiți multă vreme robi aici». Și noi întrebam: «De unde știți?»/«În armată se vorbește...»

Am avut un comandament foarte rău în '44, care bătea oamenii și îi condamna la pedepse. Acesta a plecat și a venit altul mai tolerant. Pe lângă comandantul militar, am avut un comandant tehnic, un maistru german, care s-a purtat cu noi deosebit de onorabil. Odată, m-a ales pe mine și pe încă un prieten și ne-a spus: «Voi doi, urcați-vă în căruță și veniți cu mine, că avem o treabă în oraș». Ne-am așezat în căruță și-am mers cu el. Unde crezi că am ajuns? La el acasă! Avea o casă mică pe Calea Girocului, unde sunt multe case familiale cu grădină. Ne-a zis: «Am o mulțime de caise, culegeți-le, mâncați cât vreți și duceți acasă cât puteți». Ca să vezi ce atmosferă era în Timișoara! Pe lângă câini și ticăloși, erau foarte mulți oameni de treabă⁵⁷.

Asemenea amintiri plăcute petrecute în Timișoara în vremuri atât de sumbre nu sunt evenimente singulare, ci au rămas în conștiința locală a evreilor timișoreni; chiar dacă statul dădea legi antievreiești, nu toți cetățenii le și aplicau, iar unii chiar țineau partea celor opresați, atât români, cât și germani, dintre care nu toți s-au lăsat ademeniți de ideologia nazistă a perioadei. Din păcate, aceste acțiuni de omenie nu apar în documentele arhivistice ale perioadei, astfel de fapte păstrându-se doar în amintirile celor care au trăit perioada respectivă⁵⁸.

O astfel de situație s-a desfășurat și pentru un grup de 13 meseriași evrei (plus alți doi care li s-au alăturat ulterior) care au lucrat la sediul Prefecturii Județului Severin din Lugoj pentru renovarea sălilor clădirii. Aceștia au fost Maximilian Földvari (tapițer), Maron Löwy (geamgiu), Iosif Löbl (lăcătuș), Pavel Neu (lăcătuș), Alexandru Friedmann (zugrav), Andrei

⁵⁷ Tomi Laszlo, interviu realizat de Getta Neumann în Neumann 2014: 28-30.

⁵⁸ Schatteles 2013: 388-389: „Mai corect este să-i menționăm pe cei care nu au vrut să facă ce li se cerea, care au refuzat să meargă pe drumul lui Hitler, fiindcă ei erau foarte puțini și numărul lor era invers proporțional cu riscul pe care și-l asumau. Dar, din nefericire, și informația despre ei e mai mult orală. Totuși cronicarul trebuie să fie corect cu cei care merită respect: fie că e vorba de familia muncitorului considerat a fi «comunist», care a oferit adăpost unei evreice cu mulți copii, evacuată în 24 de ore din casa ei, acum proprietatea CNR; fie că e vorba de comerciantul care și-a cedat magazinul fiului său ultranazist și care apoi trecea zile la rând pe la foștii săi concurenți evrei pentru a le cere scuze; fie că e vorba de librarul care a fost silit să vândă murdăriile literare naziste, dar a oferit unei fetițe evreice, evacuate din fosta ei casă, pianul lui, astfel ca ea să poată exersa seara, când venea la el, pe ascuns, profitând de întunericul camuflajului obligatoriu; fie că e vorba de un alt muncitor, care lăsa un elev de liceu evreu poliglot să asculte la radioul său stațiile străine nebruiate (nu uitați că evreii își predaseră radiourile), un radio deasupra căruia se afla portretul lui Ferdinand Lassale (cel al lui Karl Marx, mai ușor de recunoscut, fusese depus într-un cufăr), astfel ca băiatul să adune informații pe care apoi le transmitea seara la sinagogă. Și câteva exemple. Câteva”.

Kirschner (tâmplar), Gheorghe Dreichlinger (electrician), Iacob Solomon (zidar), Gavrilă Kirsch (mecanic), Iacob Roth (lăcătuș), Alexandru Wallandt (zugrav), David Kling (vopsitor) și Ștefan Böhm (tapițer); șeful echipei de meseriași a fost zugravul Alexandru Friedmann⁵⁹. Aceștia lucrau 8 ore pe zi, de la 7 dimineața până la 12 când luau o pauză de masă de o oră pentru a relua activitatea până la ora 17. Ei primeau o soldă de 15 lei pe zi⁶⁰; dacă se îmbolnăveau beneficiau de concedii medicale. Singurul necaz pe care l-au întâmpinat meseriașii a fost o inspecție care a susținut că aceștia nu și-au îndeplinit obligațiile ca muncitori, însă o notă ulterioară a prefecturii a reiterat hărnicia acestor oameni și faptul că și-au dus la bun sfârșit toate obligațiile:

„Modul de comportare al evreilor din echipa Prefecturii, până azi, nu a lăsat nimic de dorit, achitându-se întotdeauna de însărcinările ce li s’au dat. În special evreii Salamon Iacob zidar, Freidmann Alexandru zugrav și Hirsch Gavrilă lăcătuș mecanic, au depus multă sârguință și au lucrat cu folos pentru instituțiune, primii doi la lucrările de reparații dela palatul administrativ, iar al treilea la repararea generală a automobilelor, la concasor, compresor și lucrări de instalații. De aceea, în acord cu serviciul Tehnic, avem onoare a propune să binevoiiți a aproba ca suplimentul de 15 Lei la zi să se plătească tuturor evreilor din echipa de meseriași, pe tot timpul cât au lucrat la prefectură, cu excepția evreului Kirschner Andrei, care este mai bine situat din punct de vedere material, iar evreilor Hirschl Gavrilă, Salamon Iacob, Friedmann Alexandru să li se plătească și ajutorul familiar (familiar – n.n.) egal cu jumătate din cota stabilită de Decretul Lege pentru concentrați și mobilizați”⁶¹.

Contrastant cu perioada în care acești meseriași au trăit, poziționarea lor geografică le-a permis să ducă o viață apropiată de normalitatea vremurilor respective, atât în contextul Europei, cât și în contextul României, pentru că au putut să-și urmeze profesiile în același timp în care milioane de evrei erau masacrați din simplul motiv al apartenenței etnice. Referitor la muncile forțate se poate argumenta că s-ar putea să fi existat o reticență din partea autorităților de a pune în aplicare directivele primite de la autoritățile centrale. În județul Severin, de pildă, a existat o încercare de a-i ține pe evreii locali în județ, cum a încercat primăria orașului Orșova să argumenteze prefecturii că mai bine ar fi ca evreii din localitate să rămână pentru a presta munci în oraș⁶². La fel a

⁵⁹ Pentru un studiu anterior asupra cazului meseriașilor evrei lugoieni, a se vedea Borchin 2016: 166-185; SJTAN, fond Prefectura Județului Severin, dosar 10/1942, ff. 66, 194, 199.

⁶⁰ *Ibidem*, ff. 71-73, 210, 211.

⁶¹ SJTAN, fond Prefectura Județului Severin, dosar 10/1942, f. 171.

⁶² SJTAN, fond Prefectura județului Severin, dosar 23/1941, f. 178: „Referindu-ne ordinului Dvoastră Nr. 1451/1941 Biroul M.O.N.T. Avem onoare a vă înainta respectuos, un tabel de toți evreii domiciliați pe raza orașului Orșova, cu complectarea datelor cerute. În executarea lucrărilor reclamate de prezentul ordin, avem onoare a propune acelea, pentru continuarea săpării tranșeelor publice, abaterea cursului de apă la moara Bacila, șanțuri de scurgerea apei de ploaie, regularea pârânelor, Grăca, Cervena și Mosna, și în fine, tăerea acostamentelor

încercat și Oficiul Județean Severin a Centralei Evreilor din România să îl convingă pe prefect ca după ce evreii din detașamentele exterioare terminau de lucrat pe căile ferate din apropierea orașului Deva, să fie întrebuințați la diverse munci în județ în loc să meargă la munci silvice în Arad⁶³. Printre cele mai bine cotate meserii pe care le puteau furniza evreii era aceea de dentist; astfel, un pretor din Arad împreună cu soția sa au apelat la un evreu dintr-un detașament de muncă⁶⁴. La fel, dentistul Fabian Francisc, repartizat la detașamentul de evrei de la cariera de piatră de la Lucareț, a continuat să își urmeze profesia efectuând lucrări dentare pentru pacienți care nu erau evrei, când aceasta era împotriva legislației în vigoare⁶⁵.

În această privință, detașamentele repartizate în județul Timiș-Torontal la carierele de piatră de la Lucareț și Șanovița se află undeva la linia de mediană din punct de vedere al durtății, cruzimii și înjosirii la care au fost supuși evreii din cadrul muncilor forțate întrucât condițiile au fost grele dar nu insuportabile. La Lucareț erau repartizați 42 de evrei, cazați în fosta casă a unui evreu, trecută, cel mai probabil, în patrimoniul statului după politica de expropriere a bunurilor rurale evreiești. La Șanovița erau 21 de evrei care erau cazați într-o cameră special amenajată din interiorul carierei de piatră. Conform unei dări de seamă înaintate Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal de către o unitate în subordinea evreii erau bine cazați, fiecare având câte un pat propriu (cu toate că e greu de imaginat cum puteau încăpea 42 de paturi într-o casă și 21 de paturi într-o singură cameră!), de curățenie se ocupau singuri, hrana era preparată de unul dintre muncitori care știa să gătească, masa se lua de trei ori pe zi și munca era de 8 ore pe zi, fiecare ajutând la căratul și sfărâmatul pietrei, însă fără explozibile, această sarcină fiind lăsată pietrarilor de meserie⁶⁶. Conform anumitor rapoarte ale jandarmeriei, evreii din Șanovița aveau o înțelegere cu șoferul detașamentului de a trece ocazional pe la propriile case pentru un schimb de haine și pentru a mai aduce mâncare⁶⁷, iar conform Secției Comloș de Jandarmi evreii din Lucareț aveau obiceiul de a sta de sâmbătă până marțea la ei acasă în Timișoara⁶⁸.

Un aspect foarte important de reținut despre muncile forțate este tocmai ineficiența lor, iar Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal consemnează acest fapt într-unul dintre rapoartele sale despre detașamentul evreiesc de muncă repartizat la comuna Șag, în care se spune

Str. Decebal și Imp. Traian. Ordinele de rechiziție le vom înmâna prin organele Comisariatului de Poliție din Orșova”.

⁶³ SJTAN, fond *Prefectura Județului Severin*, dosar 10/1942, f. 19.

⁶⁴ SJAAN, fond *Prefectura Județului Arad – Acte Administrative*, dosar 185/1943, f. 34.

⁶⁵ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal – Sectoare și Secții*, dosar 23/1942, f. 16.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 8.

⁶⁷ *Ibidem*, ff. 11, 17.

⁶⁸ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar 64/1942, f. 3.

că „evreii au lucrat în 4-5 luni de zile când acel lucru se putea efectua și în 2 luni”⁶⁹. Același fapt este consemnat și de către prefectul județului Arad, care chiar cere într-o telegramă Comandamentului Teritorial 7 Sibiu să primească muncitori calificați în loc de detașamente de evrei, cel mai probabil compuse din evrei bănățeni după cum foarte multe dintre detașamentele bănățene erau repartizate pentru munci silvice în Arad:

„Suntem informați că din Ordinul Dvoastre pe ziua de 20 Mai se vor prezenta la comuna Pâncosta (Pâncota – n.n.) din acest județ una mie evrei pentru lucrări de canalizare stop. Evreii nu dau randamentul de lucru dorit ca și (să – n.n.) terminăm cu lucrările în acest an stop. Rugăm dispuneți înlocuirea lor cu muncitori plătiți la metru cub din fondurile cari se întrețin evrei stop”⁷⁰.

Această telegramă este foarte interesantă întrucât motivul pentru care evreii menționați nu dădeau randamentul dorit a fost tocmai tratamentul crud la care aceștia au fost supuși. Un evreu maghiar pe nume Lászlo Fenyves, muncitor în acel detașament de muncă de la Pâncota, și-a scris memoriile despre cum a fost viața în respectivul lagăr, care a fost un loc notoriu printre evrei pentru cruzimea comandantului său, un anume Ion Niculescu, poreclit și Komiloki de către muncitori. Modul în care acesta ieșea în evidență era prin sadismul pedepselor sale, administrate într-un mod complet arbitrar, cea mai blândă pedeapsă corporală pe care o aplica internaților fiind de 25 de lovituri de bici pe corpul gol. De asemenea, „fiecare unitate de muncă avea delegat un soldat drept comandant. Acești comandanți aveau instrucțiuni stricte ca să folosească fie pumnul, fie un baston sau centura ca să-i lovească pe cei ce se opreau din muncă. Acest ordin era executat de soldați conform cu temperamentul lor”⁷¹.

Dar chiar și așa, a existat și o parte luminoasă în durerea prin care au trecut evreii din Pâncota prin faptul că nevestele acestora puteau totuși să îi viziteze: „țărani români au demonstrat multă bunăvoință și înțelegere față de aceste sărmâne femei. Ei le-au ascuns de jandarmi și le-au oferit posibilitatea să-și întâlnească soții pe ascuns, în casele lor”. Câteodată se întâmpla ca de vizita soțiilor să afle Komiloki și să îi tortureze pe soți sub privirile nevestelor. Din fericire însă, Komiloki a condus detașamentele de muncă din Pâncota doar până în ianuarie 1942 când, din cauza incompetenței, sale a fost schimbat de către căpitanul Trifu Chiriac, care a adus o schimbare în bine condițiilor muncitorilor: „activitatea sa a fost o dovadă clară că era posibil, chiar în timpul celei mai sângeroase perioade de dictatură fascistă, să te opui ordinelor inumane venite de la niveluri înalte și că nu era nevoie decât de bunăvoința întărită de curaj pentru ca să nu devii călăul sângeros al regimului”⁷². Cruzimea unor figuri precum Komiloki

⁶⁹ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar 83/1943, f. 5.

⁷⁰ SJAAN, fond *Prefectura Județului Arad – Acte Administrative*, dosar 64/1942, f. 1.

⁷¹ Lászlo Fenyves, „Pâncota”, în Sándor Grosz, *3 Év Zsidó Kényszermunka – A Romániai Fasizmus Fekete Napjaiból*, Timișoara, 1944, p. 118, apud Schatteles 2013: 485.

⁷² *Ibidem*: 486-487.

aduce aminte de comandanții de detașament care îi tratau pe evrei cu o lipsă totală de respect, care râdeau de suferințele prin care aceștia treceau, cum a fost cazul comandanților din Dobrogea care, spre propriul amuzament, împreună cu soldații germani, i-au pus pe evrei să își sape propriile gropi în timp ce militarii simlău execuții prin împușcare.

Conform cercetărilor întreprinse de istoricul Victor Neumann, situații similare de condiții grele, tratamente inumane și umiliri frecvente asupra evreilor au existat și la detașamentele de muncă forțată din Ghioroc, Arad. În discuțiile pe care istoricul le-a avut cu oamenii care au trăit asemenea experiențe reies înjosirile și greutățile prin care aceștia au trecut în multe dintre detașamentele de muncă din țară:

„Potrivit domnilor Schwartz și Bloch, o parte importantă a detașamentelor evreiești lucrau la căile ferate. Domnul Ladislau Bloch a fost el însuși într-un asemenea detașament de muncă obligatorie organizat la Predeal, pe Valea Prahovei. La sosirea în detașamentul de la Predeal, impresia a fost groaznică din cauza mizeriei. Potrivit mărturiei Domniei Sale, într-o încăpere locuiau între 30 și 50 de persoane. Spațiile erau insalubre și invadate de ploșnițe. Evreii din Moldova, pe care i-a întâlnit acolo, erau foarte săraci, cu sănătatea șubrezită, îmbrăcați în haine rupte și lipsiți de orice mijloace de apărare. Mâncarea era proastă și insuficientă. În pofida acestei situații, evreii din Banat au reușit să îmbunătățească starea de spirit. Au donat importante sume de bani comandantului de detașament, asigurând întregii populații evreiești aflate în acel detașament de muncă forțată o alimentație cât de cât normală și un regim de muncă acceptabil”⁷³.

Concluzii. În concluzie, acțiunile antievreiești întreprinse de statul român între 1938 și 1944 se înscriu în două tipologii: una este de factură legislativă prin care evreii au fost deposedați de drepturi și de proprietăți și obligați să presteze munci înjositoare pentru a suplini absența lor de pe front ca soldați, ignorându-se voit faptul că aceștia nu puteau lua parte la război nici dacă și-ar fi dorit acest lucru, iar cealaltă este caracterizată prin planificarea și punerea în aplicare a exterminării în masă a populației evreiești, cu alte cuvinte, Holocaustul.

În cadrul acestor două tipologii este necesară și o nuanțare a instituției muncii obligatorii sau forțate, ale căror origini se află în muncile de folos obștesc care nu colportau niciun element discriminatoriu, dimpotrivă, erau invocate și exercitate dintr-un zel patriotic și din datoria de a face ceva pentru comunitate, pentru obște. Fiindcă termenul de „muncă obligatorie” are o conotație peiorativă față de evrei, munca fiind percepută ca o obligație pentru cei ce stăteau acasă și nu mergeau la război, mai adecvat ar fi termenul de „muncă forțată” pentru a descrie duritatea, umilirea și greutățile pe care le-au trăit evreii din detașamentele de muncă exterioară. Însă, deoarece nu toate muncile la care au fost chemați evreii au

⁷³ Victor Neumann 2016: 184, n. 259.

avut o natură atât de crudă, mai ales pentru timpurile pe care aceștia le trăiau, ar fi o exagerare a numi muncile de renovare pe care le-au întreprins meseriașii evrei din Lugoj ca „munci forțate”. De aceea, mai adecvată este diferențierea între muncile obligatorii la care au fost supuși bărbații evrei de 18-19 și 41-50 de ani și evreicele de 18-40 de ani, și muncile forțate în cadrul detașamentelor exterioare de muncă ce au fost compuse din bărbați evrei de 20-40 de ani.

Revenind la întrebarea de la care a pornit acest articol, dacă instituția muncii obligatorii și forțate poate fi privită ca o dimensiune a Holocaustului în România, răspunsul este *nu*, iar aceasta deoarece:

1. Munca obligatorie este doar unul dintre elementele legislației antisemite din România, care a putut și a și existat în Banat fără a intra vreodată în contact cu planificarea exterminării sistematice a evreilor. A pune aceste munci în aceeași categorie cu lagărele de exterminare de la Auschwitz-Birkenau, Dachau, Bogdanovca este greșit deoarece intenția muncilor obligatorii a fost de întrebuințare și de înjosire a unui grup minoritar, însă nu și de exterminare fizică.

2. Cât despre munca forțată, aceasta de asemenea nu poate fi privită ca o dimensiune a Holocaustului în România, ci numai ca o precursoră, dar chiar și așa, ar trebui trecută atunci în categoria legislației antisemite a acțiunilor antievreiești din România între 1938 și 1944. Oricât de crud și de umilitor a fost tratamentul la care mulți evrei au fost supuși din pricina unor comandanți precum Komiloki, numărul de evrei care au murit în cadrul acestor munci forțate este infim. Cifra nu este clar cunoscută deoarece până la acest moment nu s-a întreprins nicio cercetare asupra numărului morților din cadrul detașamentelor. Tot ce se cunoaște este oferit de Jaacov Geller, numărul de evrei care au fost deportați în Transnistria ca urmare a faptului că au întârziat la muncile obligatorii sau forțate la care au fost repartizați, adică 350 de persoane⁷⁴. Desigur, mai rămân multe de cercetat pe subiectul muncilor obligatorii și al muncilor forțate în ceea ce privește implementarea acestora la nivel național, cât și la nivel regional și județean pentru a detecta particularitățile fiecărei regiuni și județ în atitudinile și acțiunile raportate la antisemitism sau la spiritul de solidaritate cu evreii din România, care la momentul respectiv au fost o minoritate națională folosită ca țap ispășitor.

În fond, atât muncile obligatorii cât și muncile forțate au fost măsuri antievreiești întreprinsse de statul român sub conducerea lui Ion Antonescu și au reflectat cetățenia de rangul doi pe care l-au avut evreii din România, dar despre care considerăm că nu reprezintă o dimensiune a Holocaustului din această țară în sensul că muncile nu au fost *concepute* pentru uciderea sistematizată a evreilor.

⁷⁴ Jaacov Geller, *op. cit.*, p. 93, apud Csósz, Gidó 2013: 13.

SURSE BIBLIOGRAFICE

Arhivistice

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Arad – Acte Administrative*.

Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Timiș-Torontal*.

Idem, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*.

Idem, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal – Sectoare și secții*.

Idem, fond *Prefectura Județului Severin*.

Literatură de specialitate

Ancel, Jean (1998). *Transnistria I*, Editura Atlas, București

Borchin, David (2016). *Uniformitate vs. diversitate: evreii Banatului celui de-al doilea război*, în „Euroregionalia”, Anul III, nr. 3, pp. 166-185

Csósz, László; Gidó, Attila (2013). *Excluși și expropriati – Munca obligatorie a evreilor din România și Ungaria în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Institutul Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, disponibil la <http://www.ispmn.gov.ro/uploads/5267728c-23fc-498d-9f4f-b98e4e604109-WP48%2016-10.pdf> (26.07.2018).

Deletant, Dennis (2008). *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940-1944*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas, București

Florian Alexandru (editor), Bărbulescu Ana (editor), Climescu Alexandru, Degeratu Laura (2013). *Munca obligatorie a evreilor din România (1940-1944). Documente*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, Editura Polirom, Iași

Hilberg, Raul (1997). *Exterminarea evreilor din Europa*, Hasefer, București

Hitchins, Keith (2013). *România 1866-1947*, ediția a IV-a, trad. de George Potra și Delia Răzdolescu, Humanitas, București

Hull, Isabel V (2005). *Absolute Destruction – Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*, Cornell University Press, Ithaca–New York

Ioanid, Radu (1997). *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București

Neumann, Victor (1996). *Istoria evreilor din România*, Editura Amarcord, Timișoara

Neumann, Victor (2016). *Evreii Banatului, o mărturie a multi- și interculturalității Europei Est-centrale*, ediția a II-a revăzută, Editura Brumar, Timișoara

- Neumman, Getta (2014). *Destine evreiești la Timișoara: portretul comunității din perioada interbelică până azi*, Hasefer, București
- Ornea, Zigu (2015). *Anii treizeci: Extrema dreaptă românească*, Cartea Românească
- Schatteles, Tiberiu (2013). *Evreii din Timișoara în perspectivă istorică*, trad. de Andrei Banc, Hasefer, București
- Simion, Aurică (1976). *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Editura Dacia, Cluj-Napoca
- Șperlea, Florin (2008). *Regimul Ion Antonescu (6 septembrie 1940–23 august 1944)*, în „Academia Română: Istoria Românilor–volumul IX”, Editura Enciclopedică, București
- Trașcă, Ottmar (2010). „*Chestiunea evreiască*” în *documente militare române 1941-1944*, Institutul European, Iași
- Wiesel Elie (președinte de comisie), Friling Tulvia, Ioanid Radu, Ionescu Mihail E. (editori) (2004). *Raport final / Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România*, Editura Polirom, Iași. Disponibil pe <http://www.inshr-ew.ro/ro/despre-noi/cine-suntem/raportul-comisiei-elie-wiesel.html> (accesat 26.07.2018).